

Jette Fog: **Med samtalen som udgangspunkt - Det kvalitative forskningsinterview**, Akademisk Forlag 1994, ss. 241, 248 Kr.

Anmeldt af: *Lektor Benny Karpatschof*, Psykologisk Laboratorium, Njalsgade 94, 2300 København S.

Den dybdeborende Interviewer - og den gennemboende Interviewperson

Denne anmeldelse har et dobbelt sigte. For det første er den henvendt til det publikum, der arbejder seriøst med kvalitative forskningsinterview, og som vil have et stort udbytte af at læse bogen. For det andet er det min intention at bruge forfatterens indsigtsfulde og engagerede iagttagelser, synspunkter og problemstillinger som springbrædt for en kollegial debat om de metodiske og fagetiske dilemmaer, der er knyttet til - i første omgang det kvalitative forskningsinterview, i anden omgang til ethvert professionelt arbejde med andre mennesker.

Bogen består af 10 kapitler. Det første er en *introduktion*, der indfører bogens temaer. I det andet, *forudsætninger*, definerer forfatteren nogle af sine grund-begreber og -opfattelser, nemlig om *interpersonalitet*, om *empati* og om *betydning*.

I kap. 3 behandles (sam-)talens *åbenhed* med udgangspunkt i Løgstrup og Gadamer. De næste 3 kapitler omhandler mere specifikke metodologiske forhold ved interviewprocessen. Først diskuteres den *opmærksomhed*, der på mange måder er omdrejningspunktet i et interview. Opmærksomheden er på den ene side en disposition ved interviewerens, og på den anden side er den rettet mod interview-personen og -processen, den er på den ene side teoribaseret, på den anden side empiriens basis, og den er på den ene side intuitiv og umiddelbar, på den side reflekteret og bevidst styret. Dernæst behandles *subjektiviteten* som fejlkilde, problemerne omkring *kontakt*, *overinvolvering* og *overføring/modoverføring*. Endelig gives der nogle praktiske anvisninger på interviewerens forarbejde og løbende indføling under samtalen.

Efter et kort kapitel om forholdet mellem samtalen som et dialogisk forhold og arbejdet med udskriften som quasi-dialogisk, følger et kapitel om *subjektivitet* og *objektiv erkendelse*, et kapitel, der knytter sig til de indledende kapitler om grundlagsproblemer. Med forankring i Jens Mammens såkaldte kamel-model, hvor interpersonaliteten ansues som en relation mellem to "pukler", de interagerende personer, der ud over deres tilsyneladende æteriske kommunikation via den blå luft, er solidt placeret på "kamelens ryg", den fælles virkelighed, afvises både den objektivisme, der fornægter subjektiviteten, og den subjektivisme, der fornægter objektiviteten, som parallelle misforståelser inden for samme dualistiske blindhed over for denne topuklede intersubjektivitet.

De sidste 3 kapitler er vægtige bidrag til det kvalitative forskningsinterviews grundlæggende metodologi og etik. Først behandles to klassiske metodologiske begreber nemlig pålidelighed og *gyldighed*. Dernæst diskuteres case-metoden som et special-tilfælde af den kvalitative forskningsmetode, og i sidste kapitel diskuteres, hvad forfatteren kalder *den moralske sans*.

Efter læsningen af bogen er der to slags indtryk, der har fæstet sig. For det første et *pædagogisk* indtryk af en nyttig bog, der giver et imponerende overblik over kunsten at interviewe, et overblik som formidles af en meget vidende forsker. Og for det andet et *metodologisk* indtryk af en bog, der påpeger en række dybtliggende problemer og dilemmaer ved det kvalitative interview som forskningsmetode.

Det pædagogiske indtryk er, at det er dejligt, der nu foreligger en så grundig, redelig og instruktiv bog til de mange ældre studerende og yngre kandidater, som giver sig i kast med det kvalitative forskningsinterview. Faktisk har jeg allerede anbefalet den ved flere lejligheder. Det er som det måske allerede er fremgået af oversigten ikke nogen bog for den forudsætningsløse, og det er ikke nogen særlig letlæst bog, ikke en gang for læseren med de nødvendige forudsætninger. Det betyder på den anden side ikke, at bogen er svært tilgængelig. Men den er altså netop forudsætningskrævende. Man skal vide en hel del om personlighedspsykologi, og som vi kommer til om lidt, skal denne viden ikke kun være af ren teoretisk art. Man skal også være så engageret i emnet, at man er indstillet på at tilegne sig en tekst, der er sober og gennemarbejdet, men som ikke gør sig nogen særlige anstrengelser for at charmere eller underholde læseren. Bogen er skrevet af en alvorligt arbejdende psykologisk forsker og praktiker, og den er tydeligvis skrevet til en læser, der selv har en tilsvarende orientering, men nok en mindre ballast af erfaring.

Det metodologiske indtryk er, at bogen på tankevækkende måde rejser og behandler en række problemer, som jeg gerne ser forlænget til en kollegial debat, der således kan brede sig fra det frugtbare miljø ved Center for Kvalitativ Metode i Århus, som bogen er udgået fra.

Jeg vil her koncentrere mig om 3 forhold, der alle for tydelighedens skyld skal behandles i form af et paradox eller dilemma.

1. Futiliteten i en teoretisk tilegnelse af interview-kompetence.
2. Pålidelighedsbegrebets problematiske gyldighed.
3. Modsigelsen mellem teknik og etik ved interview-metoden.

Ad 1. Futiliteten i en teoretisk tilegnelse af interview-kompetence

Forfatterens udgangspunkt er et psykoterapeutisk uddannelsesforløb og arbejdsfelt. Herudfra peger hun på en række kvalifikationer, som netop indøves i en psykoterapeutisk sammenhæng, dvs. indføling og empati, opmærksomhed og kontakt, følsomhed over for overføring og modoverføring, blik for non-verbale udtryk, for uerkendte personlighedsmæssige modsigelser, for ens egen subjektivitet og dennes mulige fejlstyringer, fx. i form af overinvolvering og projektion. Alt dette har jeg personligt en god del forståelse og sympati for, men det rejser følgende spørgsmål:

- a. Kan man overhovedet udvikle denne intersubjektive kompetence uden en psykoterapeutisk uddannelse?
- b. Og hvis dette er tilfældet, har man så overhovedet brug for den foreliggende bog?

Hvis begge disse delspørgsmål må besvares negativt, så benægter bogen sig selv, den er *selvrefuterende*. Hvis derimod det første spørgsmål skal besvares negativt og det andet positivt, så

er en psykoterapeutisk træning en *nødvendig*, men *ikke tilstrækkelig* forudsætning for at blive en habil udøver af det kvalitative forskningsinterview. I så fald burde bogen imidlertid nok i højere grad præcisere forholdet mellem den nødvendige praktiske kvalifikation, der er forudsat, og den forskningsmetodiske træning, der er dens overbygning. Eksempelvis burde det da klart fremgå af bogens bagside, at den har en så afgrænset målgruppe. Hvis endelig begge spørgsmål skal besvares positivt, så fx. rent forskningsmæssigt uddannede psykologer, eller forskere med en samfundsvidenskabelig eller antropologisk baggrund ligeledes har tilstrækkelige forudsætninger, så er det noget gådefuldt, hvordan disse ikke psykoterapeutisk uddannede forskere skal udvikle den kompetence, der opstilles som nødvendige i de indledende kapitler.

Med en bevidst tilspidset formulering kan problemet om forudsætninger for at bruge bogen ses som en variant af det paradox, der førte til den islamiske ødelæggelse af biblioteket i Alexandria, hvor hærføreren formulerede det logisk uigendrivelige argument, at enten stod der noget andet i bøgerne end i den hellige koran, og så burde bøgerne brændes som kætteri, eller også stod der det samme, og i så fald skulle de brændes som overflødige.

I dette tilfælde kan en udlægning af forfatterens synspunkt være, at enten mangler læseren de fornødne terapeutiske forudsætninger for at være en god interviewer, og så er bogen ude af stand til at bibringe disse kvalifikationer, eller også har læseren dem i forvejen, og så er der jo ingen grund til at læse bogen.

Det mener forfatteren nok ikke, hun mener snarere, at terapeutiske kvalifikationer er nødvendige, men ikke tilstrækkelige, og det er en meget rimelig opfattelse, men problemet er, i alt fald ud fra min læsning, at dette synspunkt ikke er særligt klart og konsekvent formuleret i bogen.

Ad 2. Pålidelighedsbegrebets problematiske gyldighed

I kapitlet om pålidelighed og gyldighed argumenterer forfatteren i forlængelse af Steinar Kvaales arbejder for, at det på den ene side er nødvendigt at overføre begreberne *gyldighed* og *pålidelighed* fra den kvantitative metodologi til det kvalitative forskningsinterview, men at de på den anden side skal omdefineres til den nye metodiske kontekst. Dette kan jeg godt følge for gyldighedsbegrebets vedkommende. Gyldigheden er i den kvalitative sammenhæng snarere knyttet til interviewet i sin helhed end til et bestemt aspekt af det, og den består i, at interviewundersøgelsen understøttes teoretisk og empirisk af andre undersøgelser, der adskiller sig fra den indeværende undersøgelse i større eller mindre grad, men som dog også har overlappende problemstillinger.

Mht. pålidelighedsbegrebet er jeg derimod ét stort spørgsmålstejn. For det første forstår jeg slet ikke hvad begrebet indeholder, endsige hvordan det skal operationaliseres, for det andet forstår jeg ikke en gang, hvad det skal være godt for. I den kvantitative sammenhæng, hvorfra termen, men altså ikke begrebsindholdet er hentet, betyder pålidelighed simpelthen graden af empirisk reproducerbarhed, og ved en rent kvantitativ variabel altså størrelsen (eller måske snarere lidenheden) af målefejl eller måleunøjagtighed. Faktisk indebærer dette ikke én, men to fejlkilder eller to kilder til variation, for nu at være mere præcis. For det første er der den unøjagtighed, der er knyttet til metoden (herunder iagttagelse-subjektet) i tilfælde af at selve observationsaspektet er uforanderligt, svarende til gentagne fysiske målinger af samme fysiske objekt. For det andet er der den unøjagtighed, der er knyttet til faktiske ændringer i den empiriske genstands henseende til egenskaber eller adfærd. Den første type variation kan i psykologisk sammenhæng undersøges med fx. inter-rater-reliability, den anden kan (i alt fald teoretisk) undersøges med gentagne målinger af

egenskaber eller adfærd ved samme person. Spørgsmålet er nu: Hvad har denne problematik at skaffe med det kvalitative interview. Jeg har ikke noget svar på det. Og det synes jeg heller ikke bogen har.

Ad 3. Modsigelsen mellem teknik og etik ved interview-metoden

I det meget vægtige og overbevisende kapitel om etik gør forfatteren opmærksom på, at der er en helt afgørende forskel mellem den målsætning og dermed den forskningsetik, der er knyttet til hhv. den psykoterapeutiske og den forskningsmæssige samtale. I det første tilfælde er sigtet at komme til bunds i klientens personlige problemer med henblik på at sætte processer igang, der kan forventes at løse eller i alt fald mildne disse problemer. I det andet tilfælde er interviewpersonen derimod ikke målet, men alene midlet for interviewerens virksomhed. Til denne forskel i målsætning kommer en lige så betydelig forskel i forholdet mellem på den ene side terapeut og klient og på den anden side mellem interviewer og interviewperson.

I det første tilfælde foreligger der en terapeutisk "kontrakt", ifølge hvilken terapeuten ikke bare har lov til, men nærmest er forpligtet til at bevæge sig ind i et område, der ligger inden for klientens psykologiske forsvar og dermed overskrider, hvad der ellers må være, hvad Løgstrup kalder for *urørlichedszonen*. Det vil sige området, der består af de personlige, og oftest både følsomme og følelsesladede forhold, hvor en invasion almindeligvis indebærer en krænkelse, uanset eller måske netop fordi, der meget vel kan være tale om forhold, som personen ikke har styr på, og som han måske gjorde bedst i at få ryddet op i.

Det vedrører ikke sagen, om det i en eller anden saglig forstand kunne siges at være betimeligt at invadere det rod, de modsigelser og de fortrængninger, der ligger inden for urørlichedszonen, for det rager simpelthen ikke den udenforstående. Sådan er det i almindelighed, men sådan er det ikke i almindelighed, når der foreligger den særlige aftale, som vi kalder en terapeutisk kontrakt. Så har klienten jo netop inviteret terapeuten til at bevæge sig rundt i det hemmelighedsfulde land, som klienten er ude af stand til at finde rundt i selv. Og aftalen må derfor indebære (og det eksplicit), at klienten accepterer den belastning, der består i at have en person med psykologiske røntgenøjne til at gå på opdagelse i det, som en stor dansk digter en gang kaldte "Det underste land".

Forfatterens pointe er nu, at en sådan terapeutisk kontrakt netop ikke foreligger ved forskningsinterviewet, hvorfor det almene løgstrupske tabu mod at krænke urørlichedszonen må være indispensabelt. Med andre ord indfører forfatteren et begreb om det *forskningsetiske* overgreb, der består i at foretage afdækkende terapi.

Dette rejser for mig at se to væsentlige spørgsmål. Det første af mere *begrebslogisk*, det andet af decideret *principiel* karakter.

Det begrebslogiske spørgsmål vedrører forholdet mellem det gammelkendte begreb, der hedder et *terapeutisk overgreb* og det nye begreb, som indføres i bogen, og som måske kan kaldes for et *forskningsetisk overgreb*. Sagen er nemlig den, at måske har vi den negative bestemmelse, at enhver form for demontering af personlighedens forsvarsværker er etisk uforsvarlig i en ren forskningsmæssig sammenhæng, men det indebærer jo ikke omvendt den positive bestemmelse, at enhver sådan demontering altid er tilladt i en terapeutisk sammenhæng, for der findes jo også noget, der hedder *terapeutiske overgreb*. Dvs. at selv inden for den udvidede beføjelse, som terapeuten har aftalt med klienten gennem den terapeutiske kontrakt, så er ikke enhver invasion

acceptabel, men kun den som klienten er instillet på, og som han kan acceptere, acceptere som måske nok smertefuld, men samtidig meningsfuld og rimelig.

Det andet mere principielle spørgsmål vedrører imidlertid forholdet mellem hensynet til *forskningsprojektet* og hensynet til *interviewpersonen*. Forfatteren nævner Gordons behandling af dette problem, hvor det nærmest stilles op som et afvejningsproblem. Der er to vægtskåle med forskningsprojektet i den ene og interviewpersonen i den anden skål, og det er nu op til den enkelte forsker at afgøre, hvor meget géne (for ikke at sige skade), man kan tillade sig at påføre interviewpersonen af hensyn til forskningsinteressen. Forfatteren har derimod en ganske anden radikal holdning til problemet. Der kan simpelthen ikke være tale om nogen afvejning, for det er alene hensynet til interviewpersonen, der tæller. Og det er vel at mærke ikke nok, at interviewerens har den rette intention, den rette moralske holdning, hun skal også have den rette indsigt til at kunne se, hvornår en krænkelse kan finde sted. Denne enhed af holdning og indsigt har i bogen fået det smukke navn, den *moralske sans*.

Jeg har overordenlig meget sympati for denne behandling af problemet, for der er tale om en både stringent og moralsk uangribelig stillingtagen. Tilbage bliver et meget alvorligt metodologisk dilemma, som jeg for klarheden skyld vil give følgende polemiske tilspidsning:

Doktrinen om ubrugeligheden af det kvalitative forskningsinterview:

Det kvalitative forskningsinterview er således ud fra en rigoristisk udmøntning af bogens opfattelse principielt uanvendeligt til en mere dybdeborende psykologisk undersøgelse. Der er nemlig to forholdemåder til det Gordonske dilemma vedrørende de modstridende hensyn til forskningsinteresse og til forskningsetisk respekt for interviewpersonen:

- Enten opfører forskeren sig moralsk *uangribeligt*, og i så fald kan hun ikke få noget interessant at vide, hvorfor metoden må afvises af *metodologiske* grunde.
- Eller også opfører forskeren sig moralsk *angribeligt*, og så må metoden afvises af *etiske* grunde.

Jamen, kan man indvende, er der da ikke noget kompromis? Nej, ikke så vidt jeg kan se, hvis vi da følger den radikale forskningsetik, der argumenteres for i den foreliggende bog.

Hvis nu dette er tilfældet, må vi snarere satse på den kliniske case-metode, hvor det empiriske materiale er produktet af en terapeutisk proces, hvor der altså foreligger en terapeutisk kontrakt, og hvor klienten ikke bare har givet sit informerede samtykke til afdækningen, men hvor han selv deltager i denne dybde-borende eller in casu snarere dybde-gravende proces. Det er da den forskningsmæssige bearbejdning af den kliniske casemetode, der bliver paradigmet for det såkaldte *dybdeinterview*.

Men hvis dette er tilfældet, så må man holde sig til *overfladeinterview*, der ikke overskrider interviewpersonens egen selvforståelse i det såkaldte forskningsinterview, og så er selv det kvalitative forskningsinterview ikke så forfærdelig interessant i en psykologisk sammenhæng.